

Лариса Кулик (Ніжин)

СЕМЕН ЮХИМОВИЧ ДЕСНИЦЬКИЙ

Доба Просвітництва XVIII ст. подарувала світу багато неординарних особливостей: Дж.Локк і Вольтер, Ж.-Ж.Руссо і Д.Дідро, Г.-Ф.Міллер, Й.-В.Гьоте, М.І.Новіков, О.М.Радіщев, С.С.Десницький...

За кожним ім'ям – своя неповторна історія і свій безцінний досвід. Семен Юхимович Десницький був, мабуть, найбільш яскравою постаттю російського просвітнього руху другої половини XVIII ст. Чом би й ні? Десницький, який був професором Московського університету протягом багатьох років, першим переробив норми російського законодавства в правові визначення, створив цілісну систему російського права, добився заснування кафедри російського законодавства. На жаль, ми маємо невелику інформацію стосовно життя цієї людини. В результаті пожежі 1812 р. загинув майже весь архів Московського університету.

Відомо, що народився Семен Юхимович у Ніжині на початку 40-х років XVIII ст. Добре знав українську мову й побут. Початкову освіту він отримав у духовній семінарії Троїце-Сергієвої Лаври. Потім його направили на навчання до філософського факультету Московського університету. Оскільки початкова підготовка була різною, при університеті створили дві гімназії, як підготовчі факультети. Одна – для дворян, друга – для представників вільного стану недворянського звання. В гімназії Десницький навчався за державний кошт. Одночасно з ним навчався М.І.Новіков і Д.І.Фонвізін. У 1759 р. Семен Юхимович стає студентом.

Імператриця Єлизавета Петрівна, як і її батько, відправляла найбільш здібних студентів на навчання в найкращі учбові заклади Заходу. В 1761 році Десницький разом зі своїм однокашником І.Третьяковим продовжують навчання в Шотландії, в університеті м. Глазго. Чому саме тут? 50-60 роки XVIII ст. – розквіт шотландської культури. В цивілізованому світі знали і шанували шотландських письменників: Т.Смолетта, Р.Бернса, В.Скотта, економістів Д.Стюарта і А.Сміта, філософа Д.Юма, медика У.Хантера. Більшість з них працювали у цьому університеті.

Головними предметами вивчення Десницького і Третьякова в Глазго були філософія та юриспруденція. За період з 1761 по 1767 рік вони прослухали курс моральної філософії в Адама Сміта – вченого зі світовим ім'ям – та курс громадського права у Дж.Міллара. До речі, саме Адам Сміт допомагає російським студентам отримати від університетської ради позики по 20 фунтів кожному. На жаль, коштів, які рідна держава виділила на навчання було недостатньо. Але студенти отримали наказ негайно повертатися на Батьківщину. Ступінь доктора права була присуджена Десницькому і Третьякову в 1767 році навіть без захисту, – факт унікальний для будь-якого навчального закладу і говорить про їх надзвичайні успіхи під час навчання.

У Московському університеті Десницькому з Третьяковим довелося доводити свою компетентність і здавати іспит. У 1768 р. Семену Юхимовичу присвоїли звання екстраординарного професора. Це надавало право брати участь в засіданнях університетської конференції (на кшталт сучасної вченої ради). Через 6 років він стає ординарним професором.

З самого початку викладацької діяльності Семен Юхимович добивався права читати лекції російською мовою, а не латинською. Допомогла імператриця Катерина II

своїм розпорядженням. Бувши людиною високоосвіченою, Десницький намагався використати свої знання з максимальною користю. Активно допомагав у справі викладання англійської мови в Росії. На той час ця мова була не дуже популярна в країні. Семен Юхимович навіть склав граматику англійської мови. Взагалі ж, завдяки Десницькому в Російській імперії почали здійснюватися безпосередні переклади з англійської, а не за посередництвом французької. Він особисто переклав кілька робіт прогресивних англійських учених. На жаль, друкованих робіт Семена Юхимовича залишилося дуже мало. Його головну наукову працю: “Представление об учреждении законодательной, судительной и наказательной власти в Российской империи” (1768 р.) надрукували лише в 1905 р. Керівництво університету загалом не бачило необхідності в популяризації наукових робіт. Але залишилися лекції і доповіді професора, за якими ми можемо скласти портрет Десницького як ученого-новатора, як людини з досить розвинутими поглядами й оригінальним мисленням.

На думку Семена Юхимовича, правові норми існували в суспільстві на всіх етапах його розвитку. Чим досконалішим здавалося суспільство, тим складнішими ставали закони. Правова система ж повинна охороняти власність. Взагалі, Десницький вважає, що державний інститут не відповідає інтересам народу, а навпаки – має антинародний характер. На той час це були досить передові думки.

“Превосходное богатство есть первый источник всех достоинств, чинов и имущества над другими”. Ці слова вченого фактично констатують порочність суспільства майже на будь-якому етапі його існування. На історичній арені з’являється “миллионщик”. В їх руках опиняються важелі правосуддя та державної влади. “Самое правительство нередко приходит к замешательству... Ибо сокровиществующие миллионщики ужасное во всем правительстве могут сделать наваждение и могут нечувствительно тьмы народов от себя зависящих сделать: и это знак не токмо дурной, но и весьма опасной коммерции, когда она вся перевалиться в руки немногих богачей, которые своим безмерным достатком задавляют всех прочих и делают такую нечувствительную во всем монополию или единоуправство, которого не самое премудрое правительство предусмотреть и отвратить не может”. Підкуп і хабарництво, про які пише вчений у XVIII ст., один із найбільш жахливих аспектів у житті сучасного суспільства. Залишається тільки дивуватися своєрідним пророцтвам Десницького.

Прогресивне значення мали й пропозиції вченого щодо права монарха призначати суддів. У другій половині XVIII ст. закони видавалися монархом особисто. Десницький вважав, що виконавча влада повинна здійснювати вироки суду, не виходячи за їх межі. Очолював виконавчу владу монарх, який призначав воєвод. Губернські суди повинні були слідкувати за дотриманням законності, щоб не допустити свавілля, а при них необхідно створити відділення для розглядання скарг. Десницький перший в історії російського права запропонував підпорядкувати адміністрацію судовому контролю. Громадянська влада повинна керуватися законами, які прийняв сенат, який, в свою чергу, вирішував найважливіші державні питання. Можливо саме в цьому криється причина опублікування роботи С.Є.Десницького “Представление об учреждении законодательной, судительной и наказательной власти в Российской империи” лише в 1905 році.

У 1773 р. професор очолив кафедру російського законодавства, ним же і засновано; розподілену згодом на кафедри законодавства теоретичного та практичного. Семен Юхимович став першим викладачем курсу російського права.

Просвітня діяльність вченого досить різнобічна. Він бере участь в роботі Вільного російського зібрання, заснованого при університеті в 1771 р. Академія залучила Десницького до роботи над Російським словником. Необхідно було зробити вибірку і надати тлумачення юридичних термінів, починаючи з “Руської Правди”.

Є ще один досить цікавий факт з життя вченого. Ще навчаючись у Шотландії, Семен став масоном. Це сприяло його близьким стосункам із А.Смітом та Блейком, також масонами.

Здається, в російській історії, немає більш заплутаного й складного питання, ніж питання про розвиток і походження масонства в Росії. Перша російська масонська ложа виникає ще в 1731 р. Організує її Велика Ложа Англії; очолив російську ложу англійський капітан на російській службі Джон Філіпе. Й надалі російське масонство завжди було тільки філіалом масонських орденів Західної Європи.

Професор Десницький став членом ложи “Озіріс” у Москві в 1776 р. В списку членів ложи він стоїть дев’ятим і фігурує як оратор. Його “братами” були князі Н.Трубецкой, Г.Долгорукий, Г.Щербатов, О.Черкаський, О.Трубецкой та інші.

Ложа називалася княжою, оскільки її засновники мали княжий титул і належали до стародавніх дворянських родів. Протоколи писалися латинською. Таємничість і конспірація складають сутність масонства. Яку роль в житті Десницького відігравала ця організація можна лише здогадуватися. Швидше за все, масонство для нього – своєрідний центр об’єднання людей, видатних у різних сферах життя або маючих певні заслуги перед суспільством. До того ж на нижчих і середніх ступенях організації активного пропагувався демократизм, що вже само собою не може не приваблювати. Масонство – це ще й провокація. Його можна сприймати або не сприймати. Але ігнорувати, здається, неможливо.

Але головне, про що піклується вчений – це розвиток вітчизняної науки, всі мрії пов’язані з її майбутнім.

На жаль, за невідомих допоки причин, у 1789 р. Семен Юхимович подає у відставку. Через два роки, 15 червня 1789 р., Десницький пішов із життя.

Наступні покоління російських юристів називали його батьком російської юриспруденції. Приємно, що Десницький випередив західноєвропейську правову науку з багатьох важливих питань. Іноді відчуття меншовартості заважає нам повною мірою оцінити діяльність наших видатних співвітчизників. У котрий раз Ніжинська земля надала життя ще одній особистості. І це засвідчила сама історія.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Бак И. Десницкий – выдающийся русский социолог // Вопросы философии. – 1955. – №1.
2. Белявский М. С. Десницкий и новые документы о его деятельности // Вестник МГУ. – 1969. – №4.
3. Грацианский П. Политическая и правовая мысль России второй половины 18 века. – М., 1984.
4. Грацианский П. Десницкий. – М., 1978.
5. Десницкий С. Представление об учреждении законодательной, судительной и наказательной власти в Российской империи – СПб., 1905.
6. Избранные произведения русских мыслителей второй пол. 18 века. – Т. 1. – М., 1952.
7. Покровский С. Политические и правовые взгляды С.Е. Десницкого. – М., 1955.
8. Русская мысль в век Просвещения. Под ред. Уткина. – М., 1991.
9. Платонов О. Терновый венец России. Тайная история масонства 1731-1996. Изд. 2-е. – М., 1996.